OBSERVAȚII ASUPRA ELEMENTULUI LATINO-ROMANIC ÎN MORFOLOGIA DIALECTELOR ROMÂNEŞTI SUD-DUNĂRENE[1]

TEODORA-NICOLETA TOROIPAN

1. Articolul de față are ca punct de pornire lucrul la proiectul *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele româneşti sud-dunărene*, în curs de realizare la Institutul de Lingvistică din Bucureşti şi condus de CS I dr. Manuela Nevaci.

Prin acest proiect urmărim să evidențiem concordanțele lingvistice ale dialectelor româneşti sud-dunărene din perspectiva trăsăturilor romanice şi a celor balcanice. Originalitatea proiectului constă, printre altele, în faptul că vom lucra (şi) cu material dialectal recent, actual – texte culese în urma anchetelor lingvistice efectuate în special de cercetătorii Manuela Nevaci (la aromânii şi meglenoromânii din Balcani) şi Ionuț Geană (la istroromânii din Croația). Acest corpus de texte transcrise va fi ataşat lucrării noastre împreună cu un suport audio. Merită subliniat faptul că realizarea corpusului de texte dialectale este un lucru foarte important şi necesar pentru cercetările comparate, reprezentând un material nou şi autentic.

În studiul nostru, vom avea în vedere particularitățile dialectelor la toate nivelele limbii – fonetic, lexical, morfologic, sintactic, iar faptele vor fi raportate la dacoromână, la contextul balcanic şi la limbile romanice occidentale. Acestea sunt, de fapt, cele două aspecte esențiale pe care le vom urmări: caracterul romanic al dialectelor istorice ale românei, în ce măsură acestea sunt conservatoare sau continuatoare ale unor tendințe romanice, şi problema contactului cu limbile balcanice, inovațiile şi influențele externe.

2. În cele ce urmează, voi încerca să pun în evidență, pe baza bibliografiei, doar câteva aspecte latine şi romanice din domeniul morfologiei în dialectele aromân, meglenoromân, istroromân, pentru a ilustra ideea că, din anumite puncte de vedere, dialectele sud-dunărene sunt mai apropiate de idiomurile romanice occidentale decât dialectul dacoromân, ele reprezentând o fază mai arhaică în evoluția limbii române. De fapt, caracterul mai vechi, arhaic al dialectelor se poate urmări foarte bine, după cum se ştie, mai ales la nivel fonetic şi lexical sau al

[1] This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2523, title of the project: *Balkan-Romance Convergences in South-Danubian Romanian Dialects (BALKROM)*.

FD, XXXVI, Bucureşti, 2017, p. 190–195

BDD-A27551 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 03:11:58 UTC)

evoluției sensului (de exemplu, în aromână, *fumeáľe* păstrează sensul lat. *familia,* pe când în dacoromână lexemul *femeie*, din acelaşi etimon, este o evoluție semantică).

2.1. O primă trăsătură conservatoare morfologică este forma originală feminină *ună* a articolului nedefinit existentă în dialectul aromân şi în cel meglenoromân *(ună casă; ună feată, ună mul'ari);* în dialectul istroromân, articolul nehotărât la feminin are forma *o,* la fel ca în dacoromână, ceea ce este o inovație (v. Caragiu Marioțeanu 1975). Numeralul cardinal latin *unus, una* este moştenit în toate limbile romanice (şi) ca articol nedefinit.

2.2. Altă formă etimologică este numeralul *yínyiț, yíyinț* '20', din lat. *viginti*, păstrat numai în aromână.

De asemenea, la numeralele ordinale, în meglenoromână se consideră că s-a moştenit forma *prima* (lat. *primus, prima*), spre deosebire de dacoromână, unde *prim, primul* este un împrumut savant, şi de aromână, unde se utilizează un element din greacă – *prót*^{u}*, prótă* (Caragiu Marioțeanu 1975: 280); acest împrumut se adaptează la sistemul limbii, întrucât primeşte articol şi are forme de plural: *prótlu, próta,* pl. *próțl'i,* fem. *prótili* (Nevaci 2013: 49). Caragiu Marioțeanu notează însă pentru aromână şi forme provenite din lat. **antaneus,* ca în dacoromână – *întâiul, întâia* (cf. şi Iordan, Manoliu 1965). De asemenea, şi pentru numeralul *al doilea, a doua,* Manuela Nevaci înregistrează şi forme provenite din greacă. Utilizarea (sau cel puțin existența) în paralel a două cuvinte pentru acelaşi sens, unul latin, moştenit şi altul extern, împrumutat (balcanic, în acest caz) este o trăsătură specifică limbii române în general. În ce priveşte limbile romanice occidentale, aici s-au transmis doar lat. *primus, *primarius*.

În dialectul meglenoromân, ca şi în dacoromână, regional, s-a mai păstrat forma *anțărț,* devenită adverb („acum doi ani"), din lat. *anno tertio*.

Cât despre dialectul istroromân, influența externă, a limbii croate, a fost mult mai puternică asupra categoriei numeralului. În afară de unitățile de la 1 la 8, care sunt cele etimologice latineşti, toate celelalte numerale cardinale sunt împrumuturi din croată (Caragiu Marioțeanu 1975: 201). La fel se prezintă situația şi în cazul numeralului ordinal – sunt utilizate forme latineşti şi croate după un criteriu aleatoriu. De exemplu, pentru *întâi(ul), întâi(a),* există formele *părvi, părvi**le*** (m.), *părvě, părv**a*** (f.), din croată, dar cu articol enclitic românesc.

2.3. Alt aspect conservator în dialectul aromân şi în cel meglenoromân este construirea superlativului absolut cu adv. *multum* – *multu bun, mult bun*, exact ca în spaniolă, portugheză, italiană, franceza veche şi dacoromâna veche (sp. *muy hermoso, muy bonita*; pg. *muito grande*; it. *molto grazioso*; v. fr. *molt grand*; v. rom. *mult frumos* – v. Iordan, Manoliu 1965). În dacoromâna modernă, *mult* a fost înlocuit de *foarte* (lat. *fortis*), iar în franceză de *très* (lat. *trans*).

2.4. Dintre problemele privind substantivul, semnalăm în dialectul meglenoromân realizarea cu mijloace analitice a cazului dativ, cu prepoziția *la,* şi la substantivele comune, şi la cele proprii; acest fapt este, de asemenea, o apropiere de tiparul romanic de realizare a dativului, cu prepoziții provenind din lat. *ad*: fr. *Il*

BDD-A27551 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 03:11:58 UTC)

achète des fleurs ***à*** *une belle jeune fille;* sp. *Compra flores* ***a*** *una muchacha hermosa* (Reinheimer Rîpeanu 2001: 141). De asemenea, în dialectul aromân au fost menţionate (Nevaci 2013: 44) construcţii de tipul *nipot*^{u} *di nipot*^{u}, *hi*^{l} *de-ampirat*, genitiv prepoziţional, cu valoare posesivă, realizat cu ajutorul prepoziţiei *de* – prepoziţie care s-a generalizat în limbile romanice pentru exprimarea genitivului, în lipsa mijloacelor flexionare: it. *i fiori* ***di*** *questa ragazza*; fr. *les fleurs* ***de*** *cette jeune fille* (Reinheimer Rîpeanu 2001: 140).

2.5. Multe exemple pentru păstrarea unor trăsături latineşti sau continuarea unor tendinţe romanice pot fi găsite şi în morfologia verbului.

2.5.1. Astfel, în dialectul aromân, s-a conservat *condiţionalul sintetic*, creat în româna comună prin confundarea formelor de conjunctiv perfect latin în *-verim* şi ale viitorului anterior în *-vero* (Caragiu Marioţeanu 1972: 119), forme identice, în cea mai mare parte. De asemenea, unii cercetători iau în calcul şi conjunctivul imperfect latin pentru formarea condiţionalului sintetic în aromână (de exemplu Ivănescu 1980, Maiden 2004, citaţi de Nevaci 2013: 56), mai ales pe baza unui argument de natură semantică: modul condiţional din aromână exprimă valoarea de ireal a conjunctivului imperfect din latină.

De fapt, modul condiţional-optativ este o creaţie romanică, el neavând un corespondent formal în latină; conţinutul său ipotetic, deziderativ exista însă, fiind exprimat de timpurile conjunctivului. În limbile romanice occidentale, condiţionalul este, în prezent, o construcţie sintetică, formată pe baza sintagmei infinitiv + *habere* (v. Reinheimer Rîpeanu 2001: 287).

Condiţionalul sintetic din aromână este însă, după cum am spus, moştenit din latină; este un fapt de română comună, întrucât a fost semnalat în dacoromâna veche, în textele din secolul al XVI-lea, şi există şi în istroromâna actuală (cu valoare de viitor, fiind numit şi „restrictiv”) (v. ILR 1978: 320–321; Nevaci 2013: 56).

Viitorul anterior indicativ din latină care stă la baza condiţionalului sintetic în dialectele aromân şi istroromân s-a mai transmis doar în spaniolă şi portugheză, ca viitor al subjonctivului (Reinheimer Rîpeanu 2001: 232).

În aromână, modul condiţional are de fapt trei timpuri – un timp sintetic (prezentul) şi două timpuri analitice (perfectul şi mai-mult-ca-perfectul), care nu sunt bine fixate din punctul de vedere al funcţiei lor (Nevaci 2013: 56). Condiţionalul prezent sintetic are următoarea structură: conjuncţia *să (si, s-, z-)* + radical + sufixul imperfectului + sufixul condiţionalului: [-ri-] + desinenţele: *s-aflari****m***^{u}.

În ce priveşte formele analitice, acestea au fost puse în legătură cu formele verbale compuse din limbile balcanice, în special cu cele din neogreacă şi albaneză (Saramandu 1969: 159).

În dialectul meglenoromân, actualmente, nu este atestat condiţionalul sintetic. Conform unui studiu mai recent (Atanasov 2002), modul condiţional are în acest dialect două timpuri şi este analitic; prezentul se formează cu ajutorul auxiliarului *vrea* (<*vreári* „a vrea”) + conjunctiv prezent: *vrea si, să fac*, iar condiţionalul trecut – cu acelaşi auxiliar *vrea* + conjunctivul perfect compus: *vrea si, să am fát(ă)*

BDD-A27551 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 03:11:58 UTC)

(Atanasov 2002: 251). Este vorba însă despre forma verbului din propoziția regentă; în propoziția subordonată condițională, introdusă prin conjuncții cu sensul „dacă” împrumutate din slava macedoneană, verbul este la indicativ sau conjunctiv (prezent şi imperfect). Se confirmă deci ideea mai veche potrivit căreia, în meglenoromână, condiționalul nu există ca mod propriu-zis, independent, neavând forme specifice (v. de exemplu Caragiu Marioțeanu 1975).

2.5.2. Un element romanic cu influență balcanică este *conjunctivul perfect şi mai-mult-ca-perfect* din aromână, timpuri analitice, la fel ca în limbile romanice. Conjunctivul este un mod foarte frecvent în aromână, cu patru timpuri: prezent, imperfect, perfect, mai-mult-ca-perfect. Formele de conjunctiv sunt precedate de morfemul *să* (<lat. *si*), care se utilizează şi cu timpurile condiționalului, menținându-şi caracterul condițional din latină. Această situație a fost semnalată şi pentru dacoromâna veche (v. Nevaci 2013); în dacoromâna actuală, *să* este doar marcă a conjunctivului.

În dialectul aromân, conjunctivul perfect este o structură compusă din verbul *a avea* la conjunctiv prezent şi participiul verbului de conjugat: *s-am*^{u} *lucratâ*. Mai-mult-ca-perfectul conjunctiv este format la fel, cu auxiliarul *a avea* la conjunctiv imperfect şi participiul verbului: *s-avęam*^{u} *lucratâ*. Modelul este specific unor limbi balcanice, după cum a arătat Saramandu 1969. Însă aceste structuri compuse la conjunctiv perfect şi mai-mult-ca-perfect cu *a avea* la prezent şi imperfect şi participiul verbului există, după cum se ştie, şi în limbile romanice occidentale. Exemple pentru conjunctiv perfect – fr. *que j'aie chanté,* it. *che io abbia creduto,* sp. *haya cantado* (Lausberg 1988, apud Nevaci 2013: 55). Crearea formelor compuse la conjunctiv poate fi considerată, aşadar, după cum semnalează autoarea, „o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic”.

2.5.3. Un timp gramatical apropiat de modelul romanic este şi *mai-mult-ca-perfectul indicativ* din dialectele aromân şi meglenoromân. Acesta este o construcție perifrastică, formată cu ajutorul auxiliarului *a avea* la indicativ imperfect şi participiul verbului de conjugat: arom. *avęam*^{u} *lucrată;* megl. *vęam kăntat.* Modelul este romanic: de exemplu fr. *j'avais chanté*, it. *avevo cantato.* Dar şi limbile vecine cu care aromâna şi meglenoromâna sunt în contact au acest tip de structură (greaca, slava macedoneană, albaneza), fapt pus pe seama fenomenului „uniunii lingvistice balcanice” (Atanasov 2002: 246–247).

În dacoromâna actuală, mai-mult-ca-perfectul indicativ este sintetic (moştenit din mai-mult-ca-perfectul subjonctiv latinesc), dar perifraze cu *a fi* la perfectul compus sau imperfect şi participiul, cu valoare de mai-mult-ca-perfect, au fost frecvente în limba veche: *a fost venit, era venit, s-a fost deschis*. În prezent, aceste structuri sunt regionale, existând numai în varietățile nordice (v. Gramatica Oxford 2013; Chivu 2015).

În dialectele aromân şi meglenoromân, mai-mult-ca-perfectul analitic este singura modalitate de exprimare a acestui timp.

În istroromână, nu s-a păstrat mai-mult-ca-perfectul indicativ. De fapt, dintre timpurile trecutului se utilizează numai perfectul, compus cu auxiliar şi participiu,

BDD-A27551 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 03:11:58 UTC)

la fel ca în celelalte dialecte; perfectul simplu nu s-a păstrat nici el, iar imperfectul este pe cale de dispariţie (Caragiu Marioţeanu 1975: 202).

2.5.4. Dintre alte caracteristici ale verbului care apropie dialectele sud-dunărene de limbile romanice mai enumerăm:

– nepăstrarea supinului latin, în toate dialectele, la fel ca în limbile romanice; tiparul *de* + supin este specific doar dacoromânei. Structurile corespondente din celelalte limbi sunt realizate cu infinitivul:

a. it. *Dormire, dormo poco* (in Maiden, Robustelli 2007: 365)
b. arom. *Ti dureari, nu mi doari multu* (DIARO)

(exemple citate în Gramatica Oxford a limbii române).

(Pentru meglenoromână, în Atanasov 2002, au fost semnalate forme de supin, însă rar şi nesistematic.)

– conservarea infinitivului lung latinesc cu sufixul *-re* în dialectele aromân şi meglenoromân: *cantare, facere* > arom. *cântare, faţiri*, megl. *căntari.* În româna actuală, infinitivele lungi *(facere, cântare)* au numai valoare nominală, infinitivul verbal fiind redat doar prin formele scurte, cu vocala tematică. Existenţa numai a formelor lungi de infinitiv în aromână şi meglenoromână duce la concluzia că pierderea lui *-re* în dacoromână a avut loc după separarea dialectelor. Inovaţii asemănătoare, de reducere fonologică a infinitivului, sunt prezente şi în alte varietăţi ale Romaniei – Byck 1967, citat de Gramatica Oxford: în varietăţi retoromane, în dialectele italiene şi în dalmată.

În aromână, infinitivul lung are aproape numai valoare substantivală; câteva cazuri rare de utilizare cu valoare verbală sunt înregistrate recent, de exemplu după verbele *va* sau *lipsęáşti: ńelu va mâcári* („mielul trebuie mâncat”), *ńelu lipsęáşti mâcári* (Saramandu 1984: 428). În meglenoromână, valoarea verbală a infinitivului este mai bine păstrată; de asemenea, există şi forme de infinitiv scurt, utilizate însă foarte rar, într-o singură perifrază, *vă* + infinitiv (cu valoare afectivă, care exprimă un blestem) şi la alegere cu infinitivul lung (v. Atanasov 2002: 228–232). În istroromână, a dispărut infinitivul lung, forma scurtă folosindu-se cu valoare verbală într-o măsură mult mai mare decât în dacoromână, de exemplu în locul conjunctivului: *n-a vrut zíţe* „n-a vrut să zică” (Caragiu Marioţeanu 1975: 207).

Infinitivul este utilizat, de asemenea, cu rol de supin în toate dialectele româneşti sud-dunărene, ca în limbile romanice.

Multe alte exemple mai pot fi aduse în sprijinul ideii bine-cunoscute că varietăţile româneşti sud-dunărene sunt mai arhaice şi mai asemănătoare cu tipul romanic comun decât dialectul dacoromân: flexiunea nominală mai apropiată de româna comună sau de latina dunăreană, menţinerea perfectului simplu „tare”, cu accentul pe radical, în dialectele aromân şi meglenoromân, nemarcarea obiectului direct „personal” cu prepoziţia *pe*, ca în dacoromână etc. De asemenea, faptele teoretice trebuie aprofundate şi ilustrate pe baza corpusului de texte dialectale recente.

BDD-A27551 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 03:11:58 UTC)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Atanasov 1984 = Petar Atanasov, „Meglenoromâna", în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Atanasov 2002 = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Atanasov 2013 = Petar Atanasov, *Concordanţe lingvistice între meglenoromână şi istroromână*, în *„Cuvinte potrivite". Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare*, Bucureşti, Editura Academiei Române (coordonatori: Daniela Răuţu; Adrian Rezeanu; Dana-Mihaela Zamfir).

Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932.

Caragiu Marioţeanu 1972 = Matilda Caragiu Marioţeanu, *La romanité sud-danubienne: L'aroumain et le mégléno-roumain*, în *La Linguistique*, Vol. 8, Fasc. 1, Linguistique Fonctionnelle et Grammaire Transformationnelle, pp. 105–122. Published by: Presses Universitaires de France. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/30248202

Caragiu Marioţeanu 1975 = Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Chivu 2015 = Gh. Chivu *et al*. (editori), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gramatica Oxford 2013 = Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.

ILR 1978 = Florica Dimitrescu (coord.), *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Iordan, Manoliu 1965 = Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Kovačec 1984 = A. Kovačec, *Istroromâna*, în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Nevaci 2013 = Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic,* Bucureşti, Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române (colecţia Aula Magna).

Reinheimer Rîpeanu 2001 = Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Lingvistica romanică. Lexic – Fonetică – Morfologie*, Bucureşti, BIC ALL (All Universitar).

Saramandu 1969 = Nicolae Saramandu, *Sistemul formelor verbale compuse în aromână*, „Fonetică şi dialectologie", VI, p. 155–162.

Saramandu 1984 = Nicolae Saramandu, „Aromâna", în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Saramandu 2004 = Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

NOTES SUR LES TRAITS LATINS ET ROMANS DANS LES DIALECTES ROUMAINS SUD-DANUBIENS

RÉSUMÉ

Dans cet article, on a essayé d'examiner quelques traits morphologiques latins et romans présents dans les dialectes sud-danubiens du roumain, afin de prouver que ces variétés archaïques sont, d'un certain point de vue, plus proches des langues romanes occidentales que le dialecte dacoroumain.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"

BDD-A27551 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 03:11:58 UTC)